

Article publicat en Joan Borja — Ximo Espinós — Anna Esteve — M. Àngels Francés (2007): *Diaris i dietaris*, Alacant — València, Denes, p. 411-428.

Panoràmica de la dietarística catalana de l'últim terç del segle XX

Anna Esteve
Universitat d'Alacant

Aquest ambiciós títol respon al propòsit d'oferir una panoràmica dels dietaris que s'han publicat en l'àmbit de la literatura catalana durant el període que s'esmenta. Aquest inventari és el pas previ per intentar una primera caracterització d'aquest tipus d'escriptura; així doncs, pretenem distingir aquelles tendències que comparteixen la majoria de les obres estudiades i provar de resseguir les línies que s'hi perfilen.

1. Una panoràmica

La primera pregunta que cal plantejar-se és, doncs, quina és la producció de dietaris catalans durant l'últim terç del segle XX? I per obtenir la resposta hem de superar algunes dificultats, com ara la mateixa identificació de les obres. En nombroses ocasions, els dietaris són catalogats com a novel·la o narrativa —el cas més comú—, encara que també com a prosa o assaig; així les trobem catalogades en l'ISBN o en moltes llibreries o biblioteques. El títol tampoc no ens ajuda gaire a aclarir-ne la identitat: quan hi apareix explícitament el mot diari o dietari, de vegades designa una obra purament de ficció;¹ i quan no hi apareix, l'únic que podem fer per distingir-los és aconseguir tenir-los a les mans i, òbviament, llegir-los. Però tampoc aquesta segona fase resulta senzilla; aquesta mena de literatura és més efímera de l'habitual.

La voracitat del mercat de l'edició, on les novetats duren en cartell, vull dir en l'aparador, aproximadament un mes o dos, perjudica notablement els dietaris; obres del 2000 o del 2002 ja no es troben ni en llibreries, ni en magatzems d'editorials —on molt sovint esdevenen pasta de paper—, i encara no han estat adquirides per les llibreries de

¹ La novel·la *Dietari de silencis*, de Santiago Cucarella o les receptes de cuina publicades en el diari *El País*, i després reunides en el llibre *Fórmules magistrals: un dietari*, de Francesc Comadira en són dues mostres. Sense esmentar les novel·les que adopten l'estructura del diari com a estratègia narrativa i poden fer-ne referència en el títol, com estudia Joaquim Espinós en aquest mateix volum.

vell, en molts casos. Pensem que els tiratges són reduïts, ja que el públic lector d'aquestes obres és coincident, almenys en quantitat, amb el de poesia: són gèneres clarament minoritaris.

Així les coses, aquest preàmbul vol fer, entre altres funcions, de *captatio benevolentiae* per si en aquesta panoràmica² que volem delimitar falten alguns títols o no hi són alguns autors.

1.1 El nostre criteri

El criteri que hem seguit per acotar el material dietarístic ha estat estudiar únicament les obres publicades entre 1970 i 2000 que, a més, hagen estat escrites o almenys que així conste en alguna part del dietari, durant aquest període. De manera que quedaran fora de la panoràmica obres que, tot i aparèixer en aquest període, constaten un temps d'escriptura anterior; és el cas d'alguns dels dietaris clàssics de la literatura catalana, que en bona part ha tractat Enric Sòria en l'article precedent: J. Pla, M. Manent, J. Fuster o M. Serrahima... El nostre objectiu, però, és intentar mostrar què hi ha després d'aquests models, quina ha estat la projecció i l'evolució del gènere en els últims trenta anys del segle XX.

Seguint el criteri esmenat (1970-2000) podem oferir una panoràmica sempre aproximada de més de quaranta autors i vora cinquanta obres.³ No és matèria d'aquesta anàlisi intentar determinar quins d'aquest conjunt de dietaris són específicament dietaris i quins no, ni tampoc ho és justificar quina és l'essència que els fa diferents. Amb tot, cal apuntar, si més no, aquelles obres que es podrien situar en els marges, sempre difusos, d'aquesta mena d'escriptura; a cavall entre el dietari i les memòries, en uns casos, o entre el dietari i l'assaig, en d'altres.

En la primera fita tenim diverses obres, com ara *Combats d'incerteses. Dietari de records* (1989) i *Dit i fet. Dietari de records* (1992), d'Oriol Bohigas. Els dos volums de l'arquitecte tenen únicament la carcassa externa del dietari: el recurs formal de la datació, però el discurs és eminentment en passat, i arrenca pràcticament evocant els records de la Guerra civil espanyola. Són, al capdavant, memòries —així les considera el mateix autor—, tot i que adopten la forma de dietari. També el *Tractat de les maduixes* (1985) i *La parra boja* (1987), de V. Andrés Estellés van acompanyades del subtítol

² La poden consultar en l'annex d'aquest article.

³ Hem considerat com una única obra sèries formades per dos o tres quan són diferents volums d'una mateixa obra, com ara els dietaris de Pedroló (1986, 1987 i els pòstums), Ràfols-Casamada o Gimferrer (1979-1980 i 1980-1982).

“memòries 1” i “memòries 2” i, seguint les paraules de Balaguer (2001), presenten una doble escriptura: el relat autobiogràfic (de reconstrucció del passat) i l’anotació diària que s’instal·la en el present; judici que també es podria aplicar a *Joc d’escacs* (1995) de Miquel Martí i Pol. En aquesta mateixa línia trobaríem un dietari anterior: *Els ulls. Diari primer* (1973) i *La mirada. Diari segon* (1975) de Blai Bonet; ací, però, la referència al present de l’escriptura és puntual i molt inferior respecte de l’evocació del passat.

En els límits amb l’assaig hi ha els altres dos volums de Blai Bonet: *La motivació i el film* (1990) i *Pere Pau* (1992). Així mateix, el dietari pòstum de Montserrat Roig, compilat per Castellet, no deixa de ser una edició dels articles que l’escriptora havia anat publicant diàriament en premsa i que foren escrits, doncs, sense cap intenció prèvia d’esdevenir dietari. Aquest mateix origen periodístic el comparteix amb els dietaris de Pere Gimferrer, tot i que aquesta obra se situaria en els extrems del gènere, entre altres raons, per l’elevat grau de ficcionalització que presenta. No debades, Enric Bou (1991, 129), seguint Blanchot, considera aquestes dues darreres obres dietaris públics o externs.

Amb tot, apareixen al voltant de cinquanta títols en trenta anys: quatre obres es publiquen durant la dècada dels 70⁴; vint, en els 80, i vora trenta obres en els 90 (aproximadament, tres per any), en clara progressió ascendent i estabilitzant o regulant l’acusat increment dels 80, que respon, en gran mesura, a la nova situació política i cultural de tots coneguda. Si fem una ullada, sense ànim d’exhaustivitat, als títols que s’han publicat en els últims cinc anys (2000-2005), s’observa com la mitjana de publicació augmenta encara molt més, amb vint dietaris publicats. Hi ha motius, doncs, per parlar d’un creixent interès per la literatura del jo —tant pel que fa als creadors, com pel que fa als lectors i la crítica— dels vuitanta ençà.

Entre les circumstàncies que s’addueixen per explicar aquest *boom*, destaca la normalització, amb l’arribada de la democràcia, d’aquest tipus d’escriptura com a gènere literari dins el panorama de les lletres catalanes i també castelleses. A més, resulta interessant i plausible l’argument que proposa Trapiello (2003, 46), qui considera que el creixent èxit dels dietaris pot respondre a una reacció del subjecte davant la societat dels nostres dies. En un món saturat de ficció, d’històries reals, inversemblants en molts casos, el jo es refugia en si mateix, així com en el s. XIX, es

⁴ Els dos primers volums de Blai Bonet; *El present vulnerable* de Formosa; *L’ofici de difunts* de Rubert de Ventós i *Oh*, de Martínez Monjo.

refugiaven en les novel·les.⁵ El que resulta indiscutible és que el gènere ofereix als creadors un altre espai, més lliure, per fer literatura. Amb tot, és un aspecte que mereix i demana un espai que no li podem dedicar en aquest article.

2. Intent de caracterització: algunes tendències

L'estudi aprofundit del total de dietaris que formen part d'aquest inventari és un dels camins per esbossar una caracterització que ajude a discernir alguna de les constants o dels trets que més es reiteren en aquestes obres. Un tipus d'escriptura que sovint és definida com a gènere que no vol ser gènere o com un gènere sense gènere, que es resisteix a qualsevol mena de codificació, però que els estudiosos i, no tant els lectors, ens obstinem a analitzar per tal de descobrir la *pedra rosseta* que ens permeta desxifrar si no l'essència d'aquestes obres, almenys, el pòsit que les agermana. Les generalitzacions que fem, sempre amb cautela, miraran de ser il·lustratives d'alguns dels ítems que es donen en la producció dietarística catalana d'aquest últim terç del segle XX.

2.1 “... on pogués deixar constància del color i la textura de l'escorça dels dies”

Tota la literatura és, en part, una lluita contra la fugacitat del temps i contra la mort, un intent de perdurar, un desig de supervivència. El del dietarista és un impuls de salvar de l'oblit el material més volàtil potser, més fugaç i irrecuperable: instants viscuts, converses, impressions i records, pensaments i actituds o fets que emanen del dia a dia, amb més o menys destresa literària i amb diferents intencions. El dietari esdevé així un àlbum on col·leccionar i conservar aquests pensaments i vivències que s'evaporarien de no ser per la tenacitat de l'escriptor.

Una de les mostres més il·lustratives de la precarietat de la matèria amb què treballa el dietarista és, sens dubte, la presència dels somnis en algunes d'aquestes obres:⁶ res més perible que un somni, del qual gairebé mai ens podem recordar i, si ho fem, l'evocació no es perllonga en el temps.

El desig d'enregistrar l'instant — que per a molts lliga el dietari amb el poema—, reïx especialment en les notes que miren de transcriure l'oratge del moment, la manera

⁵ Idea que no sembla compartir J. L. Araguren (1989, 23), qui considera que “tampoco nuestra época es propicia a la intimidad. Se cuida y se cultiva [...] lo exterior de uno mismo, el cuerpo”.

⁶ Els inclouen V. Mora, A. Ràfols-Casamada, M. Desclot, À. Susanna, I. Mora, Pedrolo, R. Gomar, C. Riera i especialment F. Formosa, entre altres. Si bé no és un tret majoritari, resulta ben representatiu de l'actitud que estem definint.

de discórrer els núvols empesos pel vent, durant a penes uns minuts. En paraules de Ràfols-Casamada es tracta de deixar constància del color i la textura de l'escorça dels dies. Com alguns assenyalen, la transformació del paisatge al compàs de l'esdevenir de les estacions és la seua mesura del pas del temps i així ho plasmen en les obres. En uns casos, és la fugacitat de la rosa

Des d'aquesta habitació on escric contemplo cada dia aquestes roses del roser que s'enfila per la paret del porxo. Ara són d'un to rosat molt bonic, tendre, delicat, suau. Però cada dia es va marcent. [...] He observat el seu esclat des que en el capoll verd començava a apuntar la flor tènue, fa vuit o nou dies. Després, aconseguí d'alliberar-se de la presó del capoll i sortí una flor d'una intensa tonalitat rosada, pròxima al roig, comprimida, compacta, vigorosa (PAIROLÍ: 1990, 28).

En d'altres, els canvis d'oratge

A migdia s'ha entaulat un vent terral que ha escampat un enorme mantell de núvols. Després, pluja intensa, a gotellades com un puny, repiquejant per les butllofes que esclaten, damunt els bassiols. [...] Al capvespre, clarors més enllà de les muntanyes que blavegen, mentre la tronada s'esmuny amb llampegueigs damunt la mar (PI DE CABANYES: 1980, 140).⁷

Altres autors, però, infonen aquest punt de càrrega, fortament lírica, a la descripció paisatgística més àmplia, referida sovint a l'evocació de ciutats o al retrat de gents, com veurem més endavant.

Però, aquest instant capturat també apareix reflectit en forma de sensacions experimentades, d'anotació d'una conversa o de comentaris sobre algun aspecte que desperta l'interés del dietarista. La poèticitat descriptiva deixarà pas, ara, a la prosa de to més assagístic. Dues vessants d'un mateix fenomen que, no cal dir-ho, s'hi barregen en la majoria de dietaris. Una mostra la tenim en Guillem, Villatoro i també en Pomar

Veure gent em sembla un espectacle magnífic. Sentir-la, la majoria de les vegades, una obligació penosa. Sobretot sentir-la en grup (VILLATORO: 1989, 22).

A la bisbal, un vell sarmentós i malcarat, amb boina, m'ha escomès mentre jo jugava a una màquina electrònica de diners.

—D'aquí no en treureu res de bo, mestre.

—I això per què —li he demanat.

—Perquè el Riembau fa mitja hora que l'ha feta neta. [...]

—I qui cony és, el Riembau?

—El que punxa els gossos amb una agulla [...]

L i jo hem sortit per passejar i quan hem creuat el carrer em trobo un rètol que diu: ESTEVE RIEMBAU-VETERINARI. Evidentment, el vell de boina sabia el que es deia (POMAR: 1997, 68).

Aquest gust per captar els detalls, els moments viscuts, sentits o pensats, es fa encara més notori gràcies a l'estructura datada que adopten aquesta mena d'obres. Entre

⁷ Altres autors que estan avesats són Xirinacs, E. Puig o Ràfols-Casamada, tot i que aquesta presència és gairebé constant en tots els dietaris.

les del període estudiat, observem que la immensa majoria expliciten, de molt diverses formes, la data dels fragments. Alguns són fidels a la datació completa i tradicional (dia — en lletra i número— mes i any); d'altres indiquen simplement l'any, el mes o l'estació, i tant un com l'altra sovint remetent a diversos anys.⁸ En alguns altres, la data es redueix al període que apareix en el subtítol, en alguna nota esparsa i aïllada del dietari o, *in extremis*, l'esmenten en el pròleg de l'obra⁹ o, fins i tot, en la contraportada de les edicions, gairebé camuflada. Així ocorre en *Música de cambra* de Xirinacs o en *Paisatge amb flames* de Pairoli. En el segon dietari, aquest mateix escriptor opta per donar títol a les seues anotacions, com també ho fan Gimferrer i Teixidor, tot i que aquests últims n'afegeixen també la data. Altres com Josep Piera en *El cingle verd* prefereixen alternar els textos datats amb altres en què la data desapareix. Només hem observat un cas en què la data no apareix enlloc i és el de V. Villatoro.¹⁰

La decisió d'evitar referències cronològiques clares o fàcilment identificables podria interpretar-se com un recurs per accentuar el caràcter atemporal de l'escriptura i del contingut de les obres; un factor que vincula en major grau l'obra dietarística amb l'assaig. A la vista dels dietaris que manegem, podem afirmar que malgrat observar, en termes generals, una certa tendència de les obres no datades envers l'abstracció o el menor lligam temporal, no és aquest un tret restrictiu ni està absent en d'altres dietaris que presenten datació, fins al punt que en obres com *Mentre parlem* hi ha textos de caràcter assagístic, que fins i tot podrien publicar-se de forma independent.

Així doncs, la datació dels dietaris contemporanis esdevé una convenció del gènere. Si bé és un signe que ajuda a codificar aquesta mena d'obres, no és sempre ni determinant ni definitori per considerar una obra dietari. A pesar que la forma prototípica és l'estructura datada, hem comprovat com la seua presència no sempre assegura que les anotacions corresponguen al present o al passat més recent. És el cas de Bohigas o Estellés: memòries amb estructura datada que remet al present de l'escriptura, no al temps que relaten els textos. Per contra, pot ocórrer la circumstància inversa: obres no datades que puguen ser considerades com a dietaris, com *A l'inrevés* de V. Villatoro o altres que no expliciten la data: Xirinacs, Desclot, V. Puig o Pairoli. Més que la "lleï del calendari", fent servir la terminologia de Blanchot, el tret essencial

⁸ És el cas dels dietaris d'Olga Xirinacs i de Jaume Subirana.

⁹ Així ho fa M. Desclot i considera, a més, innecessària la "enfadosa indicació de les dates concretes dels textos, que es poden endevinar [...] a través de la periòdica puntuació meteorològica".

¹⁰ Tot i que a partir d'alguna nota podem deduir la data. Al primer dietari comenta: "cinquanta anys del començament de la guerra" (1989, 105); se situaria, doncs, entre el 1986 i l'any de la publicació de l'obra.

seria el fragmentarisme que transpira una certa periodicitat, una escriptura empeltada del pas dels dies. Fins i tot, com ja s'ha dit, l'apunt meteorològic pot resultar un bell senyal del pas del temps.

Alguns dietaristes, com Susanna i Subirana, per resoldre la qüestió de la data, proposen i argumenten la distinció entre dietari, quan està datat, i quadern de notes, si no presenta datació. Pot ser aquesta una alternativa terminològica interessant a tenir en compte, tanmateix, a partir de les obres estudiades, sembla que la diferència siga massa subtil per resultar eficaç. De fet, el que Susanna presenta com a quadern (*Quadern d'ombres*) no és altra cosa que la continuació del dietari anterior (*Quadern de fornells*). Hi ha el mateix títol: *quadern*, un apareix datat i l'altre no, però en tots dos casos l'autor s'hi refereix com a dietari; les diferències són imperceptibles, llevat de la presència de la data.

Resulta, doncs, obvi i indiscutible que una de les coordenades vitals del gènere és el temps — i així ho expliciten molts autors en els títols dels dietaris.¹¹ Nogensmenys, l'altre motiu que permet agrupar bona part d'aquests dietaris és la referència a l'espai,¹² aquesta és l'altra de les columnes que sustenten l'escriptura dietarística. El dietari, molt sovint, respon a un desig d'omplir el full descrivint i deixant constància de l'espai exterior en què s'escriu o en què es viu.

Aquest és l'objectiu primordial dels diaris de viatge, però també és una constant en molts altres dietaris on el viatge té una funció cabdal; són obres que estan escrites arran de la circumstància d'un viatge o de l'estada durant un temps en una ciutat estrangera, com ara *Satan estima Berlín*, *Llibre de Durham*, *Quadern venecià* o *L'extensió del temps*. En altres, si bé el viatge no és el punt de partida, sí que ocupa bona part del dietari; pensem en obres com *El cingle verd*, *L'ofici de mirar*, *Bosc endins* o *El quadern de Fornells*. I encara en altres, simplement es fa referència a un viatge puntual durant un període de vacances o arran d'alguna circumstància professional, com en els de Ràfols-Casamada o Jaume Pla.

L'espai, però, no sempre es vincula a l'experiència del viatge; pot configurar-se senzillament, a l'entorn de les vivències i dels pensaments del jo que escriu. Un dels referents clàssics seria el Pirineu dels diaris de M. Manent que Oriol Pi de Cabanyes

¹¹ *Les hores guanyades* (Raimon); *Temps d'una espera* (C. Riera); *Llibre d'hores* (O. Pi de Cabanyes,); *L'extensió del temps* (X. R. Trigo), *El temps que fui* (J. Pomar), *Quadern de tres estius* (J. Pàmias) o *Cinc estacions* (I. Cònsul), entre altres.

¹² En uns més realista: *Quadern venecià* i *Quadern de Fornells* (À. Susanna) o *Llibre de Durham* (M. Descot). En d'altres més simbòlic: *El cingle verd* (J. Piera); *La cambra insomne* (R. Guillem) o *Bosc endins* (V. Puig).

substitueix pel del Garraf, i Xirinacs, per les serralades de Mont-ral (Tarragona). Altres dietaristes s'ocupen d'un paisatge més urbà. E. Sòria ens ofereix llargues passejades pel traçat perdut i mític de la ciutat de València a *Mentre parlem*; Gimferrer també recorre alguns carrers i indrets insignes de Barcelona, o V. Puig, que fa això mateix amb alguns paratges de Palma de Mallorca. Lògicament, aquest espai ens remet directament a la presència paisatgística que esmentàvem adés. Temps i espai són, al capdavall, eixos vertebradors d'aquesta escriptura; un *tempus* i un *locus* habitats sempre per l'escriptor.

2.2 L'ofici de mirar

La presència del *jo* és un altre element clau, i ensems conflictiu, d'aquesta mena d'obres. Sovint, es defineix l'autor de dietaris com un observador de la realitat, aquell qui té l'ofici de mirar. Amb independència de la persona gramatical que utilitzi per expressar-se, és sempre el *jo* de l'escriptor qui hi ha al darrere; ell és el filtre i el punt de vista. El que pot variar és, d'una banda, l'actitud d'aquest *jo*: més exhibicionista i impúdica o més obliqua i esbiaixada —sovint en relació amb la preferència d'una o altra persona gramatical en l'escriptura—; i, de l'altra, els interessos d'aquesta mirada a l'hora d'enregistrar el que l'envolta, l'espai que els ulls volen enfocar i el que decideixen que ha de quedar fora de l'enquadrament.

És en aquest punt que podem aprofitar la distinció de Castilla del Pino (1989) sobre l'esfera íntima, privada i pública. A grans trets, podríem dir que la primera està reservada únicament al subjecte, és intrapersonal i inexpressable:¹³ són pensaments, dubtes, fantasies de difícil formulació i que solen interessar, per entendre'ns, els psiconalistes; l'esfera privada és l'àmbit personal reconegut, reservada per a les relacions interpersonals; i la pública és l'accessible i oberta als comportaments en societat. Amb tot, cal ser conscients que aquestes tres esferes o àmbits, tot i que presenten punts de fricció, són indissolubles.

Per a entendre el que passa en els nostres dietaris, cal renunciar, en primer lloc, al terme d'íntim, ja que són obres escrites i publicades i la intimitat s'entén com inexpressable i, sobretot, reservada a la consciència de la persona. I en segon lloc, és necessari adoptar un altre terme intermedi per donar raó dels diferents espais que

¹³ En el moment que podem arribar a formular oralment o per escrit alguna intimitat, automàticament esdevé part de l'esfera privada, ja que entren en joc dos actors, dues persones, segons Castilla o Puértolas. Per a Aranguren seria l'autonarració, contar-se a si mateix, en una relació sempre intrapersonal.

traspuen per entre les planes d'aquests dietaris: parlariem, doncs, de privat, semiprivat i públic.

Així doncs, podem distingir diferents profunditats en la mirada dels dietaristes. En uns casos, aquest *jo* gira els ulls i mira cap endins, deixant veure part del seu interior, del món privat: fet de pors, amors, manies, gustos. És com si ens deixés entrar a les seues cambres; però no sols a la part del despatx o de l'escriptori, per poder apreciar els dubtes i les tries que configuren el procés de la creació, sinó que també ens deixa passar al dormitori, on deixa anar part de la seua intimitat, que esdevé així privada. En d'altres obres, la mirada de l'escriptor va un poc més enfora, i es deté en el món casolà, semiprivat; intervenen ací ja les relacions interpersonals i es dóna entrada a familiars i amics. És a dir, permet l'accés del lector a sa casa, però només al saló. I encara en altres, els ulls de l'autor miren directament cap enfora, i es restringeixen a l'esfera pública de l'escriptor: les coneixences i circumstàncies que formen part de la seua vida pública, coneguda per la societat, són les protagonistes; ara, l'escriptor ens rebrà al carrer, potser al jardí o al porxo de sa casa.

La tendència més comuna entre els dietaris analitzats és la de situar-se en l'àmplia franja que va des de l'esfera privada fins a la pública; buscant sempre l'equilibri entre el món intern interpersonal i el món extern. Predominen, doncs, els dietaris que es mostren a mitjan camí entre els escenaris semiprivat i públic. Tot i que alguns autors fan alguna incursió, gairebé puntual, a l'àmbit privat descobrint sentiments com aquests:

Faig els trenta-tres anys amb mamare que es recupera de forma estacionària: sento els pols incert de la nova edat, orfe, encastellat a un timboret de barra de bar com el sant estagirita, mirant el full d'un calendari que hi ha entre la caixa registradora i la botelleria, resistint la temptació de telefonar a qui sigui, buit i més vell (PUIG: 2002, 266).

Llegir i esperar, quina manera de passar la vida. [...] Hi ha dies que m'odie meticulosament. Dies com a aquest. No sé que espere, o potser ho sé massa. La meua incapacitat per a les solucions fàcils i airoses no m'ha de donar moltes alegries. Voldria no ser jo. Ser ella, per exemple [...] En qualsevol cas, ara, impossible escapar, impossible avançar, impossible parar-se (SÒRIA: 1991, 86).

Són excepció aquells que se situen en els extrems. Tant els dietaris en què bona part de les reflexions i vivències corresponen a l'esfera privada, com els dietaris que encaixen totalment en l'esfera pública i a penes si mostren indicis de la vida privada o semiprivada de l'escriptor. *El present vulnerable* de F. Formosa, el *Quadern venecià* d'À. Susanna, alguns fragments del *Joc d'escacs* de M. Martí i Pol o el *Temps d'una espera* de C. Riera, en són bons exemples dels primers dietaris, mentre que els dietaris de Vicenç Villatoro són un cas paradigmàtic de la segona opció.

3.3. “Joc clos entre la vida i la literatura”

Molt lligat amb l'aspecte anterior trobem un altra de les qüestions fonamentals dels dietaris: la manera com s'hi manifesta la tensió entre vida i literatura. L'actitud del dietarista envers la realitat, ja siga aquesta semiprivada, privada o pública, pot accentuar una o altra sensació, pot decantar la balança a favor de la vida o de la literatura. Tot depén de la manera de plantejar-se l'escriptura del dietari: bé com el qui fa literatura, bé com el qui fa de notari, amb l'afany de deixar per escrit el seu dia a dia, els diferents moments de la seua existència.

La majoria són totalment conscients d'estar fent literatura i aquest és el seu objectiu. Són els que el reivindiquen com un gènere literari més; una alternativa davant dels altres gèneres més codificats i amb major nombre de restriccions. És així en el cas de Susanna, Sòria, Gimferrer, Villatoro, Puig, Pairoli... Alguns, però, tot i ser una obra que publiquen i que, per tant, consideren que pot tenir un interès per al públic lector, no mostren una voluntat literària explícita. La seua pretensió és una altra: en uns casos va lligada a una circumstància especial de la qual es vol deixar testimoni —una malaltia (*Diari de bord*, V. Mora), un embaràs (*Temps d'una espera* de C. Riera); en d'altres, és simplement un viatge (com ja hem vist en Desclot i Janer) o la intenció de reflexionar per escrit sobre la pròpia activitat professional (Ràfols-Casamada, Raimon, Montaner); i encara d'altres es decanten pel testimoniatge de la vida, de coneixences i records (*Notes d'un estiu en sol major* de J. Casas).

Com sempre, però, la virtut és l'equilibri, el bell mig. Per això, solen ser més atractives les obres que proporcionen alè de vida i de literatura en dosis ben compassades. Algun fragment de diaris tan impressionants com el *Present vulnerable* o *Joc d'escacs* són suficientment il·lustratius d'aquest joc:

Crec que [...] la meua vida és un tors mutilat, dins els intersticis del qual hi ha la terra humida d'on poden brotar petites flors. No tinc molt a oferir. Tinc quaranta-tres anys, tinc dues filles, escric, treballo a l'Institut del Teatre, em relaciono amb la gent... em cremo. No sóc feliç. Voldria [...] posar-me a escriure una sèrie de poemes [...] vers un asceticisme que tindria alguna cosa de pavesià. Perquè també la meua situació preludia el suïcidi (FORMOSA: 1997, 161).

No cal oblidar, amb tot, que en tots els casos parlem de *dietaris* de diaris o de dietaris; tots¹⁴ els dietaris que llegim són una selecció i una reelaboració, més o menys profunda segons el cas, d'una obra que els autors, o bé han escrit per publicar-la

¹⁴ Llevat d'alguna excepció com l'esmetat *Dietari pòstum* de M. Roig o els *Darrers diaris inèdits* de M. de Pedroló.

directament, o bé van escrivint per a ells mateixos i després decideixen que pot ser publicada.

Un altre concepte que juga un paper primordial en aquest espai d'escriptura entre vida i literatura és la ficció. En principi, aquesta propietat entesa com "allò que el poeta imagina" no encaixaria amb la natura dels dietaris, ja que trenca el pacte implícit entre lector i autor que plantegen aquestes obres. Vegem, això no obstant, quin és el tractament que rep la ficció per part dels autors que tractem.

Alguns dietaris alternen anotacions de no ficció amb textos que pertanyen a la literatura considerada ficcional com ara són narracions, diàlegs, poemes, històries o llegendes populars... tanmateix, quan l'autor inclou aquests textos, va deixant marques discursives (títols o aclariments explícits) perquè els puguem identificar com a tal ficció; és una de les opcions que admet el gènere. Altres insereixen dosis de ficció en frases o anotacions breus:

Xiulava amb una tremolosa por entre els llavis. L'acaçava una suor freda per tot el cos. Tanmateix, la gran satisfacció d'haver cremat amb la cigarreta el rostre d'aquell milionari, la feia baixar amb naturalitat les escales d'aquell hotel (GOMAR: 1988, 22).

Hi ha altres obres, però, en les quals l'autor juga deliberadament a confondre realitat i ficció. Un dels exemples més significatius, i alhora reeixits, és el del *Dietari* de Pere Gimferrer, i encara és més latent en el suggestiu "diari de ficcions" d'Ignasi Mora:

Llevant-se els tirants per a jaure més còmode [...], Enric Terol mira per la finestra oberta els nuvolets que naveguen joiosos cap a la mar que encara és inexpressable. Una vegada ha allargat el cos i ha tornat a encendre's el puro, pensa que aquell instant exultant [...] seria agradable recordar-ho en altres ocasions. Tot d'una és conscient que allò és el que abans no s'havia pogut expressar a si mateix. Agafa un bolígraf i un periòdic [...] i escriu [...]: «Tirants, puro, Mozart...» [...] i va adormint-se amb la lentitud dels plaers assaborits. A mitjan sesta morirà d'una parada cardíaca (MORA: 2000, 81).

Juntament amb aquests fragments, inclou d'altres on explicita la seua actitud.¹⁵ Són aquestes obres les que, al nostre parer, voregen els límits de l'anomenada escriptura del jo i freguen els contorns de la literatura de ficció.

La majoria de dietaris, però, malden per assolir el difícil art d'elevat a la categoria de literatura la quotidianitat; destaquen en l'art de mirar la realitat, per nímia que sembla, amb ulls entelats de literatura i potenciar en cada anotació la poesia del món

¹⁵ "[L'escriptor] comença [...] el que ell en diu un diari de ficcions, quan en el fons només hi pretén embolicar-nos i fer-nos creure que la seua realitat és tota ficció o somni. [...] Però ell sol mirar cap a fora, pràcticament mai cap al que ell representa [...] I així origina un corrent interminable de ficcions [...] ara els lectors podem observar tan sols l'escriptura de l'escriptor, no l'escriptor" (2000,12-13).

que ens envolta i que el dietarista sap veure: en un paisatge, en una conversa. *Paisatge amb flames* de M. Pairoli ho aconsegueix amb escriure.¹⁶

2.4. La imprecisió del gènere

L'explicació i la justificació de la mateixa escriptura del dietari és també característica de la gran majoria de les obres analitzades. Moltes presenten pròlegs, notes o introduccions en les quals expliquen què és el que el lector té a les mans, quin n'és l'origen i quina la finalitat; i en molts casos hi inclouen anotacions que mostren la seua concepció del gènere o el per què d'aquesta escriptura.

L'absència d'una codificació que propose una definició possible i n'establisca uns límits, sumada a la llibertat que hi subjau i que és un dels seus major atractius, pot explicar el fet que els escriptors que decideixen llançar-se a l'aventura d'escriure un dietari sovint hagen d'explicar quina és la motivació que els empeny i què és el que pretenen oferir en una obra tal.

Aquesta característica, gairebé general, pot ser entesa com una mancança, un símptoma de la poca estimació com a obra literària que històricament ha patit l'anomenada literatura del jo, que encara suscita la necessitat de la justificació. Però, alhora, aquest tret pot haver esdevingut ja una traça pròpia dels dietari: l'assumpció d'una mena de ritual. Fins i tot podríem plantejar si aquesta reflexió sobre la mateixa natura de l'obra que s'està escrivint no respon a l'interés dels dietaristes pel mateix gènere; com a lectors, primer, i com a creadors, després. Aquest desig autoexplicatiu potser és comparable a l'actitud del poeta que esbossa el seu concepte de poesia a través de les anomenades poètiques, perquè és escrivint-ne que poemes o dietaris ens revelen les claus de llur escriptura, com afirma C. Llop (2003).

2.5. Obres mosaic, portes a l'inesperat

Sens dubte la forma en què es construeixen aquestes obres contribueix a l'esmentada imprecisió del gènere. En aquest cas els dietaris són un conjunt de fragments que s'acoblen com un trencaclosques per projectar una visió personal.

Un dels principals al·licients que indiquen els mateixos autors de dietaris és el caràcter obert i discontinu, la nota imperfecta i inacabada que admet el desordre i la variació i que trasllueix el mateix procés d'escriptura en viu. Aquests trets s'avenen amb

¹⁶ Vegeu, especialment, el text que apareix a la pàgina 34 d'aquesta obra.

la personalitat i els interessos de molts escriptors, ja que és una alternativa a les formes més rígides o reglades de fer literatura.

Malgrat l'evident llibertat, és cert que alguns intenten mantenir una certa coherència interior, com V. Puig — que prefereix l'anotació breu — À. Susanna o J. Subirana. I aquesta estructura fragmentària potencia també l'heterogeneïtat textual; una certa amalgama discursiva que es configura a partir de notes vivencials o reflexives, poemes, aforismes, principis de narracions o narracions breus, assaigs o fins i tot pròlegs, fragments de conferències, articles de premsa o presentacions i altres materials tan singulars i inesperats com informes mèdics (Pedrolo, V. Mora). Tot això, juntament amb les característiques citacions, comentades, glossades o simplement desades.

No hi ha dubte, doncs, a proclamar el dietari com el text de textos per excel·lència; l'obra en la qual, amb més o menys reticències, hi cap tot. Un espai que funciona com a banc de proves, per assajar de fer prosa, per intentar poemes, per aguditzar l'enginy i formular aforismes o, simplement, per no “perdre l'alè creador”, en paraules d'Anna Caballé; una font de possibles obres i una oportunitat per satisfer els desigs creadors i continuar en contacte amb la literatura, mentre no arribe la novel·la, el poemari o el llibre d'assaig, o simplement per esplaiar-se i tractar aspectes i temes que en la resta d'obres no havien pogut aparèixer, o no de la mateixa manera.

2.6 Parlem-ne

Els dietaris també permeten parlar d'una certa coincidència temàtica: l'ofici, les manifestacions culturals i la política o els fets d'actualitat són els motius més recurrents.

2.6.1 Professió

Per a molts, el dietari és el lloc adequat per a plantejar-se qüestions relacionades amb el seu ofici. En general d'escriptor, però també de pintor (Jaume Pla, A. Ràfols-Casamada), arquitecte (J. Maria Montaner), crític (J. Molas) o cantautor (Raimon). El dietari és una oportunitat per explicar el procés de creació de moltes de les seues obres i oferir una reflexió sobre el seu concepte d'art, segons el cas. Així doncs, en aquests casos, el dietari esdevé una font de consulta imprescindible per conèixer alguns dels ressorts de les obres de l'artista i per entendre-les en major profunditat.

En general, la reflexió sobre l'escriptura és constant en dietaristes com Formosa, Sòria, Guillem i un llarg etcètera.¹⁷ I, paral·lelament, la reflexió pictòrica és la raó de ser d'un dietari com el de Ràfols-Casamada i, en part la dels dos *Quaderns* de Susanna; així com el pensament teòric sobre l'arquitectura es conjuga amb les notes més quotidianes del dietari de J. M. Montaner, *Fills de Blade Runner*.

Algunes obres, com *Llibre de Durham*, esdevenen una mena de *carnet* on es dona notícia de cada tria i cada pas de la traducció, en aquest cas del poeta Wordsworth. Aquest mètode és el que ofereix també Formosa, quant a les traduccions i també quant als assaigs dels muntatges teatrals que realitza amb els seus alumnes. Un procés semblant, tot i que amb una major varietat de temes, el trobem en *Les hores guanyades* de Raimon, on assistim a l'enregistrament del disc *Totes les cançons*, una edició de les cançons que el cantautor valencià havia publicat fins aquell moment, el 1982. Ràfols-Casamada, al seu torn, convida a entrar al seu taller i observar com naixen alguns dels seus quadres. Aquest procés, més que no la reflexió artística, apareix també en el dietari de Jaume Pla.

En altres casos, però, no és tant la reflexió com els comentaris sobre projectes futurs, sobre qüestions relacionades amb el mercat: editors, exposicions, presentacions, etc., o sobre el desenvolupament d'altres obres de creació que tenen en marxa. Són clara minoria, per no dir-ne excepció, aquells que no s'entenen massa o gens en aquest tipus de comentari. Podem esmentar el de Riera, marcat per una circumstància molt especial: l'embaràs del seu segon fill; o el de Janer, ja que el fil conductor del dietari és el dia a dia de l'escriptor, visitant la ciutat de Berlín i comentant els moments històric que viu amb la caiguda del mur.

2.6.2 Cultura

Segons Pairoli, els autors de dietaris solen ser gent gairebé sempre "ofegada per la cultura". I, certament, així s'hi mostren molt sovint. Aquestes obres acostumen a ser un bon recer per a comentar lectures, pel·lícules, obres pictòriques, peces musicals o d'altres manifestacions culturals a les quals l'autor dedica el seu temps.

Podríem dir que abunden els dietaris que tenen com a eix central el comentari de lectures o la reflexió sobre la creació literària; són dietaris d'escriptor. Els dos volums de Gimferrer, *Dietari de prudències* de Capmany, *Mentre parlem* de Sòria, *Cambra*

¹⁷ Tots tres ens permeten assistir al procés de creació de molts dels seus poemes.

insomne, de Guillem, i els de Desclot, Xirinacs o Trigo poden ser-ne il·lustratius. La pintura és el rovell temàtic, lògicament, dels dietaris dels pintors Jaume Pla i A. Ràfols-Casamada i també dels dos darrers d'À. Susanna. La música, al seu torn, és una presència força significativa, tot i que en comparteix el protagonisme, en dietaris com els esmentats de Guillem, Xirinacs o Desclot i, també el de Raimon. Aquestes manifestacions culturals, juntament amb el cine són les que més s'hi reiteren. En el *Dietari* de Gimferrer, però, les diverses manifestacions culturals no són un motiu temàtic, sinó germinador; l'art és la matèria primera de la seua creació literària.

En bona mesura, doncs, els dietaris compilen anotacions de diferent índole que tenen l'art com a eix comú i vertebrador. Tot i que alguns combinen l'art amb temes molt més prosaics com la política i altres notícies que podríem llegir en les seccions de *Món* o *Internacional* de qualsevol periòdic.

2.6.3 Política i món actual

La glosa sobre fets polítics o successos d'actualitat que, d'alguna manera, deixen al descobert la ideologia del dietarista està present en més de la meitat dels dietaris del període estudiat. Ens alguns predomina i en d'altres és totalment absent; i encara hi ha alguns en què només apareix de manera puntual i aïllada.

Pedrolo se'n fa eco amb insistència, així com també ho fa V. Puig en els dos dietaris. També és, òbviament, la tònica principal en el *Dietari obert* de M. Roig, publicat inicialment en premsa. Apareix, en bona mesura, en el *Dietari de prudències* de M. A. Capmany i en *Suomenlinna* de Subirana; el *Llibre d'hores* d'O. Pi de Cabanyes constata, pel anys d'escriptura (1975-1978), moments polítics de la transició que han esdevingut històrics. Sòria o Gimferrer en parlen, però en dosis molt més reduïdes. Així com també ho fa Pomar i, molt puntualment, F. Formosa, Villatoro, Pairolí o Piera.

Amb tot, a partir dels dietaris seleccionats d'aquest últim terç del segle XX, es podria reconstruir, de forma esquemàtica, la crònica política i social tant a casa nostra com en l'àmbit internacional, aproximadament de 1975 ençà i amb ítems com les eleccions al parlament de Catalunya, l'intent de colp d'Estat i les tensions durant la transició, ETA, la caiguda del mur de Berlín, Bòsnia o la Guerra del Golf. A través d'algunes citacions podem reconstruir, per exemple, els moments de tensió que van viure alguns escriptors, generats pel 23-F: Ràfols-Casamada (1994: 120) pensa en l'exili:

Era espantós pensar que podíem tornar a caure en una dictadura militar [...] el millor [...] hauria estat anar-nos-en immediatament. No estàvem disposats a suportar altra vegada aquell tancament, aquelles angúnies, aquelles pors [...] no ha esta més que un malson passatger. Però que ha deixat una certa recança.

Puig (2002, 160) opta per refugiar-se en el món dels llibres i en el confort:

crec que la permanència del cop d'Estat —amb la fauna que substituís el poder elegit i qualsevol nova retòrica— m'hauria dut a viure un endinsament fatalista als estadis estètic i religiós de l'existència, el pessimisme indeclinable i una intoxicació de literatura de la literatura com a única llibertat possible, cercant les superfícies del confort i cultivant el desinterés per la vergonya pública.

i Piera simplement escriu i acaba així el *Cingle verd*:

La notícia que em fa saber m'arrossega cap als avencs del pànic: «La Guardia Civil ha pres el Govern» [...] Per la freqüència normal sona música militar. I una proclama que signa el general de la III Regió Militar. [...] Escric: Avis? Una derrota? Una victòria? De qui? Ens ve una època de terror? Tot són interrogants sense resposta [...] Escriure, en aquest instant bèstia, té un posat testamentari [...] No puc reflexionar. Impotència. Pendent de l'instant. De la notícia. De... En mans de l'atzar foll.

Així doncs, els dietaris, en desigual proporció, desenvolupen també una funció testimonial, no solament de la persona que escriu sinó del moment històric en què ho fa. Esdevenen, doncs, alguns amb ferma voluntat i d'altres sense proposar-s'ho específicament, crònica d'un temps i d'un país.

3. Algunes conclusions provisionals

Al llarg d'aquestes pàgines hem constatat, d'una banda, l'increment vertiginós que s'ha produït durant la dècada dels 80 de l'escriptura i la publicació de dietaris en la literatura catalana, que encara augmenta durant els anys 90 i que sembla consolidar-se durant l'inici d'aquest nou mil·leni. I d'una altra, hem resseguit i analitzat algunes de les constants que van dibuixant-se en aquestes dietaris i que es resumeixen així:

1. La captació de l'instant. El dietarista vol salvar el més efímer de l'oblit: una conversa, una sensació, una mirada, un moment climàtic, un somni o també un pensament que qualla en forma d'aforisme. Aquesta pretensió sovint desencadena una escriptura altament poètica.
2. La datació esdevé convenció del gènere. Més que no l'estructura datada, el tret principal seria el ritme periòdic de l'anotació; l'escriptura per on transpire l'alè del pas dels dies.
3. El temps i l'espai són els eixos claus d'aquesta escriptura, atenta a la quotidianitat de les hores i que s'eixampla en els espais per estrenar, que

proporciona el viatge, o en els ja coneguts i revisitats amb els ulls del present o de la memòria.

4. La realitat enregistrada se situa, en termes generals, entre l'esfera semiprivada, interpersonal, i la pública; són excepció tant les obres que només mostren el que hi ha de portes enfora com les que es concentren únicament en el món privat.
5. La tensió entre literatura i vida és la sal i l'atractiu d'aquesta escriptura; la virtut és sempre l'equilibri entre una i altra tendència. Així destaquen aquells dietaris que saben harmonitzar tots dos ingredients; veure i escriure la vida amb ulls de pintor, entelats de literatura.
6. La presència de la ficció, entesa en termes d'imaginació, només s'accepta quan resulta clarament identificable; quan l'autor juga a confondre el referent de l'escriptura alimenta les obres que se situarien en els marges que freguen amb altres gèneres.
7. La imprecisió i la falta de definició consensuada és ja una característica, però, alhora, genera una altre lloc comú dels dietaris: la tendència autoexplicativa que justifica per què s'escriu un dietari i que reflexiona sobre la seua natura.
8. El fragmentarisme, la imperfecció de la nota inacabada, la llibertat i la heterogeneïtat de discursos són alguns dels màxims atractius d'aquest gènere. El dietari es proclama el text de textos per excel·lència: un banc de provatures on cap gairebé tot.
9. Algunes temàtiques coincideixen en dietaris que majoritàriament són d'escriptor o d'artista (pintors, músics, arquitectes): la reflexió derivada de la professió (sovint, el dietari esdevé de *treball* o un *carner* per anotar el procés de creació d'una obra: literària, pictòrica, musical...); la interpretació sobre alguna manifestació cultural que es disfruta: lectura, teatre cinema, música, pintura... i el comentari sobre l'actualitat o la realitat política que pot convertir el dietari, amb el temps, en un testimoni de la col·lectivitat de què forma part.

4. Annex: Dietaris catalans publicats i escrits entre 1970 i 2000¹⁸

ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent (1985): *Quaderns de Bonaire*, Barcelona, Empúries.

— (1985): *Tractat de les maduixes*, Barcelona, Empúries.

— (1987): *La parra boja*, Barcelona, Empúries

BOHIGAS, Oriol (1989): *Combat d'incerteses. Dietari de records*, Barcelona, Ed.62.

¹⁸ Aquest inventari parteix del que proposa E. Balaguer (1997) i ha estat completat per l'autora de l'article.

- (1992): *Dit i fet. Dietari de records*, Barcelona, Ed.62.
- BONET, Blai (1973): *Els ulls. Diari primer*, Barcelona, Pòrtic.
- (1975): *La mirada. Diari segon*, Barcelona, Pòrtic.
- (1990): *La motivació i el film*, Barcelona, Empúries.
- (1992): *Pere Pau*, Barcelona, Columna.
- CAPMANY, M. Aurèlia (1982): *Dietari de prudències*, Barcelona, La llar del llibre.
- CASAS, Joaquim (1992): *Notes d'un estiu en sol major*, Barcelona, L'Aixernador.
- CÒNSUL, Isidor (1998): *Cinc estacions*, Barcelona, La Magrana.
- DESCLOT, Miquel (1992): *Llibre de Durham*, Barcelona, Proa.
- FORMOSA, Feliu (1979): *El present vulnerable. Diaris I (1973-1978)*, Barcelona, Laia.
- GIMFERRER, Pere (1995): *Dietari 1979-1980. Obra Catalana Completa II*, Barcelona, Ed.62 (Edició íntegra).¹⁹
- (1996): *Dietari 1980-1982. Obra Catalana Completa III*, Barcelona, Ed.62.
- GOMAR, Rafa (1988): *Donato, 2'27*, València, Eliseu Climent ed.
- GUILLEM, Ramon (1992): *La cambra insomne*, València, Eliseu Climent ed.
- JANÉ, Albert (1991): *Tal dia farà l'any*, Barcelona, El Llamp.
- JANER MANILA, Gabriel (1990): *Satan estima Berlín*, València, Eliseu Climent ed.
- MARÍ, Josep (1994): *Mentre passen els núvols* Sant Jordi de ses Salines, Can Sifre.
- MARTÍ I POL, Miquel (1988): *Obertura catalana*, Barcelona, Empúries.
- (1989): *Defensa siciliana*, Barcelona, Empúries.
- MOLAS, Joaquim (1997): “Fulls de dietari (1957-1995)”, *Fragments de memòria*, Lleida, Pagès.
- MONJO, Joan M. (1979): *Oh! Gandia*, Ajuntament de Gandia.
- MORA, Ignasi (2000): *Un corrent interminable*, Barcelona, Destino.
- MORA, Víctor (2000): *Diari de bord (sense navegar i a punt de naufragi)*, Barcelona, Columna.
- MONTANER, J.M (1991): *Fills de Blade Runner*, Barcelona, Columna.
- PÀMIES, Jordi (1986): *Quadern de tres estius*, Barcelona, Laia.
- PAIROLÍ, Miquel (1990): *Paisatge amb flames*, Barcelona, Columna.
- (1999): *L'enigma*, Barcelona, La Campana.
- PEDROLO, Manuel de (1998): *Diari 1986*, Barcelona, Ed. 62.
- (1999): *Diari 1987* Barcelona, Ed. 62
- _____ (1991): *Darrers diaris inèdits. 1988-1989*, Barcelona, Ed. 62.
- PEREA Simón, Eugeni (1997): *Les mallorquines*, Barcelona, Destino.
- PI DE CABANYES, Oriol (1980): *Llibre d'hores*, Barcelona, Laia.
- PIERA, Josep (1982): *El cingle verd*, Barcelona, Destino. Augmentat a *Arran del precipici* (2003).
- PLA, Jaume (1996): *De l'art i de l'artista : dietari (1982-1991)*, Barcelona, Ed. 62.
- POMAR, Jaume (1997): *El temps que fuig*, Palma de Mallorca, Ed. Moll.
- PUIG, Eduald (1989): *El traç d'un any*, Barcelona, Destino.
- PUIG, Valentí (2002): *La porta incògnita*, Barcelona, Destino. Conté *Bosc endins* (1981) i *Matèria obscura* (1991)
- RÀFOLS-CASAMADA, Albert (1984): *L'escorça dels dies (Fulls de dietari. 1975-1977)*, Barcelona, Laertes.
- (1994): *D'un mateix traç. Dietari (1978-1982)*, Barcelona, Ed. 62.
- RAIMON (1983): *Les hores guanyades*, Barcelona, Ed. 62.
- RIERA, Carme (1998): *Temps d'una espera*, Barcelona, Columna.

¹⁹ La primera edició va ser: GIMFERRER, Pere (1981): *Dietari 1979-1980*, Barcelona: Ed. 62 i GIMFERRER, Pere (1982): *Segon dietari 1980-1982*, Barcelona, Ed. 62.

- ROIG, Montserrat (1992): *Un pensament de sal, un pessic de pebre. Dietari obert 1990-1991*, Barcelona, Ed. 62.
- RUBERT DE VENTÓS, Xavier (1978): *Ofici de Setmana Santa*, Barcelona, Ed. 62.
- SERRAHIMA, Núria (1990): *Diari sense dates*, Barcelona, Edicions de l'Eixample.
- SÒRIA, Enric (1991): *Mentre parlem. Fragments d'un dietari iniciàtic*, Barcelona, Ed. 62.
- SUBIRANA, Jaume (2000): *Suomenlinna. Un llibre de notes*, Barcelona, Proa.
- SUSANNA, Àlex (1989): *Quadern venecià*, Barcelona, Destino.
- (1995): *Quadern de Fornells*, Barcelona, Columna.
- (1999): *Quadern d'ombres*, Barcelona, Columna.
- TEIXIDOR, Joan (1981): *Tot apuntat, 1965-1975*, Barcelona, Destino.
- (1986): *Apunts encara 1983-1985*, Barcelona, Destino.
- (1990): *Més apunts 1986-1989*, Barcelona, Destino.
- TRIGO, X. Ricardo (1996): *L'extensió del temps*, Alzira, Bromera.
- VALLVERDÚ, Josep (1991): *Les vuit estacions. Dietari 1988-1989*, Lleida, Pagès.
- VILLATORO, Vicenç (1989): *A l'inrevés*, Barcelona, Pòrtic.
- (1998): *L'ofici de mirar*, Barcelona, Ed. 62.
- XIRINACS, Olga (1982): *Música de cambra*, Barcelona, Destino.

Bibliografia

- ARANGUREN, J. L. (1989) “El ámbito de la intimidad” en *De la intimidad*, Barcelona, Crítica, p. 17-31.
- BALAGUER, E. (1997), “Diaris i dietaris. Una aullada a la producció més recent”, *L'Aiguadolç*, 23 (primavera, 1997), p. 39-64.
- (2001), “L'autobiografia en diari. Apunts sobre la prosa memorialística de Vicent A. Estellés”, en *Literatura autobiogràfica. Història, memòria i construcció del subjecte*, Alacant - València, Denes, p. 253-268.
- BOU, E. (1991), “El diario: periferia y literatura”, *Revista de Occidente*, 182-183 (1996), p. 121-135.
- CASTILLA DEL PINO, C. (ed.) (1989) *De la intimidad*, Barcelona, Crítica.
- LLOP, C. — J. M. NADAL, “No quiero ser una voz gris. Entrevista”, *Memoria. Revista de Estudios Biográficos*, 1 (2003), p. 33-37.
- TRAPIELLO, A. — E. MARTÍNEZ (2003), “Visita al salón de los pasos perdidos. Entrevista”, *Memoria. Revista de Estudios Biográficos*, 1 (2003), p. 38-50.